

Зруйнований полон

Гео Шкурупій

Гео Шкурупій

Зруйнований полон

Темп

Димарі заводів, черкаючи пасмами диму об хмари, летять уперед. Зовнішньо це навпаки: вітер жене хмари над димарями заводів, але справді заводи летять уперед, заглиблюються у нетрі країни: в ліси й степи України.

В міста, в далекі закутки вриваються: металургійні, хемічні, паровозні, цегельні, гуги, гуральні, цукроварні, тартаки, майстерні й фабрики.

Крицевими зубами гризуть руду, залізо, дерево, глину, пісок, каміння, картоплю, буряки й зерно.

Гудуть, скиглять, шарудять, гуркотять, ревуть, дзичать і шиплять. Дим, іскри, вогонь і пара рвуть і наповнюють повітря.

Крицеві коні б'ють чавунними копитами об рельси, — скрегочуть і несуть уперед тисячі тон тягара. Пароплави, баржі й дуби хвилюють моря й ріки.

Автобуси, автомобілі, коні петлюють закуте в камінь місто.

Тут в кам'яних скелястих будинках розташувалися банки, синдикати, трести, крамниці, робкоопи й контори.

Дзень-зень-зень-ень-нь-нь...

Комутатори, телефони, телеграф, пошта і радіо.

Це по один бік, а по другий:

Театри, клуби, майдани, бари, казино, рулетка, ресторани, пивні, сквери, сади й площі. Розвага.

Кожний день встає наповнений працею. Все життя в праці. В праці втіха, радість і задоволення. В праці ритм існування. Праця сильніша за кохання, сильніша за смерть, її може знищити лише якийсь катаклізм. Праця насичує час, і, коли її нема, —сучно. Праця це — рух. І рух теж, — праця. І в праці музика.

Вумба-пуба-зумба-крак жох-з-з-ень...

Це музика, це танок, це виробничий танок, виробнича музика, що в ній і ньому ми беремо участь щодня. Це музика заводів, фабрик, контор, майстерень, лабораторій.

Все особисте потім. Воно заважає працювати, заважає захопитися працею цілком, бо воно ще має безліч архаїзмів, безліч непотрібного, що зросло в цілий китайський мур.

Темп руху затримується цим муром і прискорюється, коли з муру випадає цеглина.

Ось цеглина випала й рух прискорився:

Дзень-зень-зень-ень-нь-нь.

—Не чутно! Повторіть! Що? Сьогодні засідання Міськради? Гаразд. Доповідь буде передана, я з'єднаю... Ні, я гадаю, що добре буде чути. Голосномовець, що на площі — один із найкращих. А? У нас в програмі ще концерт. Так, так. Бувайте!..

Крк...

Завідувач конторою „Радіо передача“, Євген Самойлович для надто ввічливих службовців і відвідувачів, та просто товариш Хильчук для тих, хто ще не одвик од революційних звичок, поклав трубку на телефонного апарата і знову заглибився в свої папери.

Широка кімната „Радіопередачі“ виходила великими вітринами на столичну залюднену вулицю. Крізь скло вітрини було видно густий натовп, що посувався тротуаром. Люди метушливо бігли кудись, проходили повагом і деякі зупинялись коло вітрин і довго, годинами, розглядали виставлені у вітринах радіоапарати та голосномовці.

Блискучі, ляковані, чорні автомобілі безшумно сковзали поза вітринами, і коли вони швидко повертали убік, то здавалося, що ось-ось вони в'їдуть до контори й поперекидають столи, шафи й апарати на полицях. Тоді одразу зруйнується розмірений ритм роботи, і усе піде якомось незвичайно, — наново.

Хильчук сидів за великим дубовим столом на тумбах, з боків за столиками шаруділи паперами секретар і діловоди, коло самої вітрини, раз-у-раз поглядаючи на вулицю, цокотіла машиністка, іноді заходили відвідувачі, деренчав телефон, або самі службовці розмовляли один з одним про різні справи.

—Дайте кошторис! У вашому звіті, здається, трошки шкандибає балянс.

—Сьогодні оперова співачка Сухальська не братиме участі в концерті. Її кудись запрошено.

—Надрукуйте повідомлення до Посередробмису!

—Нові апарати вже розпакували? Брак є?

— Ви в якій справі, громадянине? Зверніться до крамниці!..

І так цілий день телефони, відвідувачі, папери, поки вже ввечері не буде передана радіохвилями всій Республіці доповідь Міськради, або концерт, або яканебудь лекція.

Думки, що заважають працювати

Хильчук працює охоче. Йому здавалось, що він зв'язаний непомітними нитками за далекими містечками, селами, з кльюбами, з тисячами людей, що їм він передасть останні новини, доповідь, цікаву лекцію, або співи й музику. За роботою він не помічав, як летить час і як надходить кінець дня.

Він ще досі не забув того вражіння, що зробила на нього кабіна для передачі. Він ще досі пам'ятає, як уперше зайшов до напівтемної кімнати, що вся оббита матерією, і в якій не пропадає жодний звук. Йому тоді вперше здалося, що він стоїть перед усім світом, і кожний звук його голосу сприймають тисячі вух. Він із незвички трохи тремтів і хвилювався, та й досі він не може побороти цього почуття, коли заходить до цієї кімнати. Наче мільйони струн натягнуто у світ од цієї кімнати, і в кожній струні

бренть його голос найрізноманітнішими мелодіями.

Тоді його погляд ніби пронизував стіни цієї кімнати, і він бачив: дітей, хлопчиків, дівчат, чоловіків, жінок, службовців, робітників, селянок, інженерів, лікарів, кочегарів, матросів, що в різноманітних позах слухали музику цих непомітних струн.

Невидимі хвилі матерії проходили крізь камінь, дерево, залізо, тіла людей і тварин, крізь хмари й прозоре повітря й розходились колом у незмірну просторінь.

Цими хвилями він був міцно з'єднаний з тисячами людей. Він почував зв'язок і свою відповідальність перед ними. Йому здавалося, що він усіх їх знає, що з усіма він знайомий, знає їхні звички, побут, бажання і думки.

А тут у конторі, віч-на-віч, він насамохить відчував, що нічого подібного, що кожна людина несе з собою якусь стіну, що відгорожує її від нього.

Це навіть не стіна, а цілий мур, міцний і товстий. Мур ще непереможних традицій, що їх треба доконче розбити, або принаймні пробити в них діру, щоб легше було порозумітись, легше було розповісти про роботу, про боротьбу, про життя.

Так, це середньовічний мур з бойницями, за якими ховається справжнє обличчя людини, може, надзвичайно прекрасної.

Коли Хильчук знаходився на роботі або ввечері в кабіні повагом читав якунебудь лекцію, старанно й виразно вимовляючи кожне слово, він відчував себе часткою великої машини, що має своє певне місце серед безлічі інших машин, він відчував рухливий ритм, що гойдав усе його єство, його розум, нерви й тіло. Він відчував, що він брат, найближчий родич якогонебудь юнги, що пливе десь у далекому морі й чує його голос, посміхається з його дотепного слова, обурюється щиро його обуренням і радіє його радістю.

Після денної праці, після спеки, сонця і твердої землі, його, під солом'яною покривлею хати, слухає селянин, після чорних вугільних нетр під землею, після стуку кайла його слухає шахтар, його слухає й конторник після одноманітного шарудіння паперів.

Голосномовець нагадує своєю формою грамофон. Але це не грамофон, його серце не в дерев'яній коробці, його серце жива матерія, його аудиторія не гурток, його аудиторія світ, його голос міцніший за гудок заводу.

Все прислужилось людині, щоб вона не відчувала себе самотньою. Пароплав, паротяг, телеграф, аероплян і, нарешті, радіо. Все це мусить зв'язати міцно людину з людиною, але сама людина своєю психологією, звичками, інтересами збудувала собі мур, який міцніший за всяку техніку, і який треба довго пробивати м'язами, рушницею і головою.

Хильчук, перебираючи папери, замислився. Ось ці співробітники,—він оглянув контору,—вони всі працюють механічно, їхні думки десь далеко. Кожний з них думає про своє. Їхні мрії та інтереси різноманітні, і нема навіть двох серед них, щоб вони думали однаково.

Ми летимо вперед, і кожний крок наближає нас до розв'язки, мур руйнується, він уже щербатий. Хай піонери виглядають оком крізь щербини, але цей мур

розвалиться, як підчас землетрусу. Це буде землетрус ідей, традицій і звичок. Підземні удари вже хитають ґрунт, боягузи, тікають, і лише сміливі стоять і допомагають розхитувати. Хай ці сміливі ще самотні, хай помилки нагромаджують гори на плечі, але землетрус струсить їх, як розвалить цей мур.

Хильчук раптом здригнув. Його замислений погляд випадково напнувся на жінку, що спинилася біля вітрини, розглядаючи апарати. Жінка була прекрасно вдягнена — треба було забрати апарати й замість них поставити до вітрини її.

З першого погляду Хильчукові здалося, що це його дружина, але потім він зрозумів, що помилився. Це була зовсім незнайома, стороння жінка, якої він ніколи не бачив раніш.

Вона була крикливо вдягнена, і це її одяг нагадував йому власну дружину. Звичайно, ця жінка могла бути дружиною якогонебудь відповідального робітника, подумав Хильчук, і це могло бути цілком можливе. Адже його дружина теж одягалась так само, так само фарбувала вуста, носила модні сукні й капелюхи.

Дружина відповідального робітника, думав він, це представниця якоїсь ще небаченої нової генерації. Щоб зрозуміти, хто вона і що вона, потрібно робити численні досліді. Це якийсь новий тип людини, про яку можна написати цілий науковий трактат. Лише після аналізу всіх політичних теорій клас, лише після вивчення і досконального дослідження побуту їх, традицій, моралі, законів, поведінки і звичаїв можна мати уяву про те, що таке дружина відповідального робітника. В її характері, поглядах, в її вчинках ціла сумішка ідей і традицій всіх шарів сучасного суспільства. Така жінка живе одночасно старими й новими традиціями, буржуазна психологія перемішана в неї з революційною. Все, що є кращого й гіршого, якось перевтілилось в її психологію. Вона може з захопленням розмовляти про революційні події, про робітників і селян, вона політично грамотна й одночасно вона огидливо кривить вуста, коли здибається з засмальцованим робітником, червоноармійцем або кухаркою. Вона обурюється, коли пурушується якийнебудь, вчинок, властивий для доброго тону старовинних традицій аристократизму та буржуазії. Бути закоханим, жити з такою жінкою для чоловіка, що вже має певні революційні погляди, має й звички, що зв'язані з важким життям, боротьбою, дуже важко. Такого робітника, що відважився на це, поволі, непомітно засмоктує її оточення, її вимоги. Такий конфлікт ще зовсім недавно пережив у своєму житті й Хильчук. Він не зруйнував того мура, що стояв між ним і його дружиною, але він і не обминув його, він просто одійшов. Навіщо дертися, коли знаєш наперед, що нічого не зробиш, а лише розіб'єш голову. Конфлікт, що його пережив Хильчук, переживають численні робітники, він неминучий, і його завше можна передбачати. Але ж треба спробувати, треба зробити все можливе й вже потім відступити. Це починається завжди майже однаково, лише кінець буває різний. Хильчук пережив все це, і він може розповісти. Він роздратовано одвів свій погляд од вітрини й почав шукати якогось папірця. Але чому це все ще досі хвилює його, — думав роздратовано він,

— Хіба це вже не кінчена справа.

— Дайте рахунок на нові апарати! — звернувся він до конторника.

Він хотів не думати про це, забути, ще більше пірнути в роботу й нічого іншого, крім неї, не бачити, не відчувати. Але це йому чомусь сьогодні не вдалося. Може, тому, що вчора ввечері він знову з своєї кімнати в готелі чув, як плакала та кричала якась жінка. Може, тому, що він чув ці жорстокі удари по м'якому жіночому тілі й брудні чоловічі лайки, а, може, ця, ось ця, що стоїть так довго коло вітрини і розглядає апарати... Їй, нічого робити вдома, її чоловік на посаді, і вона тиняється по місту, жадібно шукаючи розваги й гострих переживань.

Хильчук одсунув папери і знову замислився. Його погляд уважно спинився на якомусь паперці, що лежав на столі, але він не бачив на ньому надрукованих літер, не розумів їх змісту. Цей білий шматочок був йому, наче екран, на якому відсвічувалися його думки.

Це починається завжди однаково.

Хильчук вже літній чоловік. Він був у підпіллі, в еміграції, брав участь у революційних подіях, але це не постаріло його, навпаки, щоденні небезпеки, боротьба загартували його, її його обличчя лишалося молодим, а м'язи міцними.

Після різноманітних фронтів і кампаній, він приступив до мирного будівництва. Мирна, розмірена праця, що настала після звички до хвилювань, до небезпеки, породила в ньому нові бажання, що раніш, в інших обставинах здалися б йому дикунством, контрреволюцією, міщанством, чим завгодно, тільки не були б його бажаннями й навіть думками.

В нових обставинах, в новій роботі він став цікавиться жінками, якась нова енергія пробуджувалася в ньому і довгий час не знаходила собі вжитку. І про що він ніколи не думав, сталося непомітно само собою |, звичайно, ніби це так і мусіло бути.

Він зазнайомився десь у театрі чи у знайомих. Гарні одяги, облудливі пахощі, жіноче кокетство жінки, що з нею він зазнайомився, потягнули його до нових настроїв, до бажання втіхи, пестошів, мрійности. Його спаранська вдача поволі й непомітно зазнала поразки, і він став жити з цією жінкою, що тепер стала його дружиною. Спочатку це було ново й приємно, воно хвилювало, розбурхувало цікавість, давало якесь нове почуття втіхи. Давало нові настрої, насичувало особисте життя тією повнотою, що її завжди бракувало у вільні від роботи години. Хильчук весь час відчував якісь святкові настрої, але вони непомітно для нього перетворювалися в бездіяльність.

Раніш у вільні години він читав, записував собі щонебудь, а тепер він тинявся по місту, по театрах, по нових знайомих, які дуже ввічливо приймали його, і це навіть подобалося йому. Різні пестоші, ласхаві слова, маленькі капризи поволі робили його безвільним, випрасовували його кострубаті звички. Всі маленькі витівки дружини, її міщанські погляди, які б раніш йому були прикрі, він спримає тепер легко, посміхаючись, не надаючи їм особливого значіння. Він ставився до них, як до легковажних жіночих дурниць. Яскравіші прояви ідеологічно-ворожих вчинків він вважав за випадкове явище, яке з часом зникне.

Але так тривати довго не могло. Десь мала виникнути перша сутичка, що мусіла, коли не перестерігти його, то примусити у всякому разі замислитись.

Хильчукові поволі перестало вистачати платні. Він вліз у борги й навіть розтратив невеличку кількість державних грошей, але він встиг повернути її. Це сильно налякало його, і він став обережний.

Перша сутичка з дружиною виникла на цьому ґрунті. Він відмовився платити за безліч різноманітних суконь, убрань та капелюхів. Ця сутичка пробила діру в їхніх стосунках і крізь цю діру вилилося все те, що досі йому було непомітне й незначне.

Він тепер уперше відчув той мур, що стояв між ним і його дружиною. Як він міг бути такий засліплений, як він міг не бачити, що між ним і його дружиною нічого ніколи не було й не могло бути. Все це життя з нею було лише зовнішнім проявом його зайвої енергії, що вилилася безконтрольно в такі потворні форми. Він тільки тепер почав придивлятися до своєї дружини й помітив багато такого, чого раніш не помічав.

Це була порожня, розбещена жінка, яка весь час прогаювала у перукарів, на різних вечірках, серед якихось молодих людей сутенерського вигляду. Все її єство було вороже його поглядам та практиці. Він також поглянув на себе й відчув, що дуже змінився, що він влип у незвичайне йому оточення, й він став обережніший, став придивлятися до своїх вчинків і вирівнювати викривлену лінію своєї поведінки.

Наслідки цього виявилися несподівано й раптово. Одного разу, коли він повернувся з роботи, він застав у своєму помешканні справжній хаос, все було перекидано, шафи відкриті й порожні, а на столі він знайшов їдку, лайливу цидулку, сповнену зненависти, що його дружина кидає його й від'їжджає по невідомому напрямку з якимсь Сергієм Івановичем. Він старанно думав і пригадував усіх своїх старих і нових знайомих, але такого не пригадав.

Незабаром після цього розриву він переїхав до нового міста й став працювати в "Радіопередачі". Нова праця відновила його енергію, і йому легше було поставитися до пережитої помилки. Світ, в якому він жив останнім часом, несподівано зруйнувався. Хильчук відчував подув свіжого повітря. Це відчуття свіжого повітря він відчував чомусь мимоволі, наче він дійсно довго був у задушному помешканні.

Дзень —зень —зень-ень-нь-нь...

Хильчук глибоко зідхнув, розігнавши враз всі зайві й непотрібні думки й узяв телефонну рурку.

— Алло! Так, це Хильчук... Говоріть, говоріть,—я слухаю! Зробити радіоустановку? Де? Почекайте, я занотую...

Крики за стінкою

Коли Хильчук перебрався до кового міста, він оселився в готелі. Йому спочатку просто не хотілось жити десь в приватному помешканні, не хотілося цього помешкання шукати та знову встрявати в буденне життя з різними новими знайомствами. Йому вже остогидли знайомі його дружини, й він тепер упереджено ставився до таких знайомств. Та коли б він і почав шукати таке помешкання, та на це треба б було витратити, може, рік. Велике місто було переповнене мешканцями, й готелі були єдиним місцем, де ще

можна було знайти собі кімнату.

Життя в готелі не зобов'язує мешканців знайомитись один з одним. Хильчук, проходячи коридором, зустрічав чоловіків, жінок, але він міг ставитися до них так само, як на вулиці. І це дуже подобалося йому.

Він жив у кімнаті у кутку готеля на четвертому поверсі. З вікон він бачив місто, що їжилось димарями фабрик, здіймалось до неба кам'яними велетенями будинків. Унизу коло готелю був літній театр з оркестром, повіями та рулеткою. Літо було гаряче, й в місті од розпеченого каміння й куряви стояла нестерпуча спека, що лише ввечері зникала в прозорім небі, і з степів прилітав легенький прохолодний вітерець. Тоді в готелі розчинялися вікна, на вулицях спалахувала електрика, і місто починало відпочивати та розважатись.

Хильчук дуже любив такими вечорами бути самотнім, лежати на ліжкові коло вікна, дихати свіжим повітрям, читати або просто думати на різноманітні теми. Хильчук сам собі нагадував людину, що допіру була на базарі, і, приголомшена метушнею та криками, тепер шукала тиші та самотности. Він часто також стежив з вікна за містом. Він бачив, як вулиці затягувались вечірнім присмерком, а потім на вулицях поволі спадакували лихтарі один за одним, поки місто не починало нагадувати різдвяної ялинки освітленої безліччю лихтариків. Гірлянди лихтарів обвивали все місто, надаючи йому феєричного вигляду, святковости. Місто тоді наче очищалося од бруду, куряви й крику. Воно набирало урочистого святкового вигляду, ставало таємничим і задумливим.

Унизу в саду починала грати оркестра, і перша скрипка, здавалось, панувала над настроями міста, виводячи тягучі й швидкі мелодії. Трохи пізніше в супровід під музику починалась деклямація круп'є в рулетці, і його викрики здавались іноді фатальними присудами долі.

Вечір прикривав своїм присмерком увесь бруд міста. Він облудливо робив потворні речі гарними. Те, що вдень впадало в очі, тепер стиралось, ставало непомітним і майже не існувало. Хильчук часто зі свого вікна викривав такі омани цього штукаря-вечора. Вранці, коли Хильчук прокидався і підходив до вікна, він щоразу бачив понад містом якийсь туман. Туман вставав над будинками й затуляв обрії. Це було дивне явище. Ранок був гарячий і задушний. Сонце сліпучо іскрилося в цьому тумані. Було надзвичайно сухо. Ї вже згодом він зрозумів, що це не туман, це була курява, порошок, збитий попереднім днем, що навіть за цілу ніч не міг осісти або розвіятись. Вечір-штукар, він прикривав місто й заховував цю хмару порохи й диму, що висіла в повітрі.

Вечорами Хильчук читав, думав, а скрипки в саду роздирались у захопленні від "Фокстроту" і, "Шиммі". Голос круп'є вигукував фатальні слова, що визначили присуд закономірности.

Останніми днями спокій Хильчука був порушений.

Хтось неспокійний оселився в готелі за стіною Хильчукової кімнати. Хтось там був переповнений енергією метушливого міста, яка виливалася в жалісних криках та риданнях якоїсь жінки. Хильчук спочатку не звернув на це уваги, він ще пам'ятав, як

перед цими новими мешканцями попередні мешканці вночі не давали йому спати. Вночі крізь сон він щоразу чув, як хтось вовтузився за стіною, сміявся й безугавно рипіло ліжко. Коли одного разу виведений з терпіння, він постукав кулаком у стіну, дужий регіт відповів йому на це. Чомусь одразу заспокоївшись, Хильчук звик до цього й пересгав звертати увагу. Але тепер у нових мешканців ці крики починалися ввечері. Тільки починала награвати оркестра, як за стіною починалася метушня й крики. Якась жінка жалібно скаржилася комусь, схлипувала, або починала ридати.

За деякий час після цього унизу, в рулетці, круп'є вигукував свій присуд.

— Гру зроблено...

— Ставок більш нема...

Цей вигук здавався якимсь фатальним присудом над цією жінкою, що схлипувала за стіною.

Хильчук спочатку не звертав уваги на ці крики за стіною. Чого, мовляв, не буває в людських стосунках. Але закономірність між криками жінки за стіною й вигуками круп'є в рулетці притягувала увагу Хильчука. Між плачем жінки та вигуками круп'є в рулетці завжди був певний протяг часу. Може, він був неточний за годинником, але коли за цим стежити інтуїтивно, то в цьому протязі часу відчувалася рівномірність.

В чому справа?— думав Хильчук. Яка трагедія, чи комедія відбувається щоразу за стіною? Який чорт не дає їм спокою? І Хильчук щоразу тепер став стежити та прислухатися, щоб зрозуміти ці події.

Стіна, що відокремлювала його від сусідів, була досить товстою, а тому звичайної розмови не було чути. Було чути глухі голоси, але розібрати слів не можна було ніяк. Коли ж за стіною починалася бійка, розмова ставала голоснішою, доходила до крику, й тоді Хильчук розбирав деякі слова й фрази.

Бійка за стіною відбувалася майже щовечора. Спочатку до Хильчука доходило беззмістовне гудіння розмови. Він чув, як за стіною бубонів грубий чоловічий голос, що в нього встрявали верескливі нотки жіночого обурення. Поволі голос чоловіка зростав у викрики, й тоді можна було розібрати окремі лайки. Жінка починала протестувати, і її тонкий голос переривався схлипуванням та плачем. Майже одночасно в саду унизу починала грати оркестра. Спокійні, урочисті звуки скрипки були яскравим, майже грубим контрастом до того, що робилося за стіною.

— Защо ти менемучиш! Відпусти мене!—схлипувала жінка.

— Бу-бу-бу... падло... ти мені... кар'єру... ва-ва-ва-мерзавка ти!.. уб'ю...

— Посмій... посмій... а-а-а... бий мене, бий!..

Потім гуркіт зрушеного з місця стільця, тупіт, важке борюкання й м'які удари по жіночому тілу.

— А-а-а... убивця... шулер...

— Замовчи... у-у... задушу... гадина!..

Потім удари ставали частіші. Було таке враження, ніби місили тісто; тупіт і безперервні крики й плач змішувались у нерозбірливу колотнечу.

Хильчук, затримуючи подих, слухав, що робиться за стіною. Він сильно

напружувався, і йому здавалося, що він не витримає й стрибне на стіну. Розруйнує її ударом плеча. Думки розвіювалися, голова ставала порожня, й лише бійка за стіною впливала на напружені нерви. Іноді виникала думка постукати кулаком у стіну, але Хильчук стримував себе. Яке йому діло до цього скандалу. Пам'ятаючи історію зі своєю дружиною, він боявся вплутуватись у новий бруд.

Згодом бійка стихала. Відчувалось, що чоловік втомився працювати кулаками. А жінка плакала й крізь сльози розпачливо вигукувала:

— Убивця ти.. мене убиваєш... і-і а...

— Я голодую... ю... ю... гроші...

— Відпусти ме-не... я... а-а...

Чоловік деякий час мовчав. Потім він схоплювався, бігав по кімнаті й розлютовано хрипів:

— Мовчи... за...рр...а.. задушу гадюка.. замовчн.. и...

— А-а-а гроші... поїду...

— Що ти зі мною ро-обиш... пусти...

Чоловік знову щось кричав, потім гріював дверима, скреготів ключем і зникав.

За стіною ставало тихше. Хильчук полегшено зідхав і лягав на ліжко. Тепер, після цієї колотнечі, ставало тихо-тихо, поки Хильчук знову не починав сприймати звуки оркестри, що виводила сумних і жагучих мелодій.

За стіною ж схлипувало й тихо скиглило. Наче бездомне цуцення плакалося насвою долю.

Тоді в рулетці круп'є починав вигукувати фатальні слова, що визначають не зипадок, а залізну закономірність.

Свої

Одного разу, після такої бійки за стіною, Хильчук лежав на своєму ліжку, думаючи на різноманітні теми і слухаючи музику. Він ке засвітлював електрики, і в кімнаті у нього був присмерк, золотавий од вечірньої ілімінації міських вулиць. За стіною ще тихо схлипувала жінка й жалісно скаржилась на когось своїй порожній кімнаті.

Хильчук вже багато разів був свідком колотнеч за стіною, і сьогодні його особливо вразила ця безпорадність жінки, що ще досі плакала від пережитої образи.

Що робиться між ними?— думав Хильчук.—Яке собаче життя в них? І Дивно стає, чому вони не розійдуться. Навіщо вона це терпить? А, може, там якийнебудь злочин? І тоді в Хильчука стискалися кулаки від цих думок.

Скрипки оркестри сплутували думки й переносили Хильчука в різні уривки його життєвих переживань. Він згадував про свою ранішню роботу, революційні пригоди, згадував свою дружину, й усе це проходило перед ним, як в калейдоскопі.

Ось у нього з дружиною теж були непорозуміння, були недоговореності, незадоволеність, і вони розійшлись. Не можна ж жити з людиною, щодня в одній кімнаті, разом їсти, разом спати, коли вона ворожа тобі, коли вона нічого спільного з тобою не має, коли вона не поділяє твоїх думок, а ти не поділяєш її, коли у вас різна

мета. Як багато нового в нашій житті, і як ще багато старого. Нове зі старим ніяк не можуть ужитися. Правда, вони обидва часто йдуть на компроміс, але цей компроміс здебільшого кінчається катастрофою. Чи винен він, чи його дружина? Вони обоє по своєму праві, вони мають різне виховання. Іноді можна перевиховати, але ж часто могила виправляє. Що ж, ми розійшлися, і кожний з нас пішов своєю дорогою, я роблю своє діло, а вона живе як хоче.

— Гру зроблено!..

— Ставок більш нема!.. ,

Вигукнув круп'є в рулетці. Його вигук перетяли швидкі звуки "Шиммі", і він потонув, як вигук піфії, у вечірньому присмерку. Хильчук мимоволі посміхнувся. Цей круп'є наче зробив висновок його думкам. Його до комічності фатальні вигуки відповідали дуже влучно думкам Хильчука, і це породжувало в ньому дивний хаотичний настрій. Цей круп'є нагадував йому ворона Едгара По, до того його вигуки здавалися містичними.

Скрипки нескінченно тягнули журливі ноти, й Хильчукові вже здавалося, що це грає йому в голові, в його тілі.

Йому в голові швидко біжать кульки рулетки, перестрибуючи через події, пригоди, дні, місяці. Натовпи товпляться йому в мозкові, захоплені настроєм і різноманітними вчинками. Де зупиниться кулька рулетки, який щасливець виграє ставку? Біжить і кружляє життя, перестрибуючи через події, а події лишаються ямками в історії. І повторює свій біг колесо і веде свій круговорот життя. У море ведуть свої кораблі капітани, і республіки ведуть в океані часу керманичі. Море з берегами, а час безмежний. Багато зміниться моряків часу, а республіки не закінчать свою путь, Історія посунена історію і скаже доба добі:

— Гру зроблено!..

— Ставок більш нема!..

І знову закружляє життя, а доба застрибає по ямах подій. І який круп'є зможе спинити цей круговорот!

Ось якась жінка схлипує і скаржиться порожній кімнаті за стіною, а на волі вітер летить по морях, лісах і степах, і нема йому кімнати, а він теж схлипує й плаче в негоду, темними бурхливими ночами. І цієї години, цієї хвилини тисячі жінок плачуть і скаржаться порожнім кімнатам. Камери кімнат міцним колом стін обступили закоханих у мрії в'язнів. Все нове народжується у вузьких стінах старого. Курча пробиває шкаралущу яйця, зерно товщу землі і життя товщу часу. Почуття б'ється в стінах традицій. Нова доба зароджується маленьким паростком в стінах старої доби й довго б'ється в цих стінах, поки не зруйнує їх і не вийде в простір свого часу й завітне пишним, радісним цвітом.

Всі в'язні знають, що робиться в тюрмі, вони перестукуються через стіни, й ми зговоримось через стіни держав.

І в цей синій вечір, сине золотаве повітря і в золотавий вечірній час Хильчукові здалося, що він, як і всі нові паростки, ще знаходиться в камері часу. Він — молодий

час — мусить пробитись крізь мур, мусить домоворитись зо всіма, й пробившись, розквітнути в просторах нових часів: — це все думки.

Оточення впливає на думки. Хай в мозку перемістяться клітинки і те, що було чорним, стане білим, жовте — зеленим і синє — золотим. Жебрак стає королем, кравець — геніяльним музикою і бездара — винахідцем — це зветься божевільям. Ми теж інакше дивимось на світ, у нас перемістилися в мозкові клітини й у нас інші очі — ми бачимо ширше, заглядаємо далі. Хай нас вважають за божевільних. Нам потрібна божевільна упертість, божевільна сміливість і божевільна хода вперед.

В кімнаті електричний присмерк, і в цьому присмеркові Хильчук намацав рукою стіну. Його пальці машинально застукали по ній:

Тук... тук-тук-тук... тук-тук... тук...хто... ви... ми мусимо... зговоритись...

Стук полетів кудись під стелю й раптом в кімнаті стало тихо-тихо. Було чути лише, як випиналось життя, як воно вихилялося. Й настовбурчувалось в просторах, часу. Хильчук напружено прислухався, але все було тихо, й стіни були мовчазні, як стіни камер, як мовчазне каміння, як мовчазні цегла й цемент. Коли він прислухався до цієї тиші, його напруження зникло, тіло стало млявим, і він потягнувся на ліжку. Він лише тепер зрозумів, що він захопився своїми думками, що він на мить дійсно став божевільним, що тієї хвилини, коли він стукав, у нього в мозку щось сталося, що породило такий надзвичайний вчинок. Але не всі ті божевільні, що їх вважають за божевільних.

Хильчук посміхнувся зі свого вчинку й вже почав снувати нові думки, коли враз глухо, ніби під самою стелею, хтось сторонній застукав швидко й ритмічно, й звикле вухо в цих стуках почало розбирати літери, слова і фрази...

Тук-тук-тук... тук... тук-тук... котилося з-за стіни... тук... тук-тук-тук... тук...

Хильчук од несподіванки аж підскочив на ліжку, він оглянув кімнату, що була вся в електричному золотавому присмерку, поглянув на вікно, де перед ним закружляло в електричних гірляндах місто, схвилювано притиснувся вухом до стіни...

Тук-тук-тук... тук... тук-тук-тук... лунало звідти... я... те... саме... що... і...ви... тук... тук-тук... мене зовуть Маріє, а прізвище моє тепер Вінцішек. Мій чоловік поляк, він круп'є, оце ви чуєте його голос...

Хильчук слухав і хвилювався. Марія? Це ж жінка. Він чомусь згадав вчитане в романах, що чорношкурі тубільці всіх жінок називають „марійками". Це та ж „марійка", що плаче за стіною й що її щодня б'є чоловік і знущається з неї. Хто вона? Звідки вона знає Морзе? Телеграфістка, чи справді наша?

— Ви телеграфістка? — вистукав Хильчук.

— Я ж вам казала, що я те саме, що й ви...— відповіла жінка.

Хильчук безпорадно оглянувся навколо себе. Він знову побачив у кімнаті золотавий присмерк і в тищі відчув, як настовбурчується й глузливо посміхається життя. В цій тиші він також почув, як сильно колотиться його серце й як плавно хвилюються груди жінки за стіною. Він припав грудьми до стіни, і йому здалося, що він обіймає тепле, м'яке жіноче тіло і вже відчуває йому рідні зворушливі пахощі. Адже кожна жінка така

близька й така рідна кожному чоловікові, — це пережиток дитинства, це є почуття близькості матері, її тіла, її пахоців. Хильчукові здалося, що він спить, бо тільки уві сні можна так реально відчувати людей, що їх справді поблизу й немає. Тільки уві сні можна відчувати справжнє кохання, геройство, боязкість і печаль, в дійсності все це переживається не так сильно.

— Чого ви мовчите?... Ви здивовані?...

Я теж страшно хвилююсь!... застукала жінка, ніби вона справді знала, що він переживає.

Тоді Хильчук, до краю зацікавлений, став швидко стукати в стіну, розпитуючи й відповідаючи.

Він був здивований, і ще ніколи ніщо не вражало його так, як це знайомство.

Він знав, що кораблі зустрічаються в океані, вітри в просторах, світи в космосі, але щоб так зустрілися люди, як він зустрівся з Марією, це буває багато рідше. Його думки, його радіохвилі було кинуто в світ, і вони створили цю зустріч. Не всі ті божевільні, що їх вважають за божевільних. Життя настовбурчилося і вже випиналося зі стін.

Мур руйнується

Хильчук умовився зустрітися з Марією Вінцішек в саді літнього театру, що коло готелю. Тут Хильчук мав уже справді зазнайомитися з цією "марійкою", як він її називав, і що він мав пережити: чергове розчарування чи нове піднесення хвилювало його, зацікавлювало безмежно.

Цього вечора бійки за стіною вже не було, Хильчук чув, як Марія з чоловіком вийшли з готелю. За деякий час він теж мусів піти до саду літнього театру, щоб там зустрітись з нею. Він одягся, трохи походив по кімнаті, щоб якось прогаяти час.

Вона буде в чорному солом'яному капелюсі і в руках у неї буде жовта троянда. Чекатиме вона його на другій лавочці від входу. Такі зустрічі йому не були нові. Колись за часи підпілля йому часто доводилось так зустрічатись, додержуючи конспірації. Але ж це не конспіративне побачення, це просто знайомство чоловіка з жінкою, що цікавлять один одного. Так зустрічаються коханці. І таким чином зустрінеється тепер Хильчук з нею. Чи впізнає він її, а що як він помилиться й підійде до сторонньої жінки?

Такі зустрічі завжди хвилюють. Вони утворюють дивне піднесення, напружений настрій. Людина перед такими зустрічами наче хвора, але ця хворість приємна — вона освіжає людину. Це пропасниця кохання. Вона трусить всіх закоханих, — хто б вони не були. Підлітки чи дорослі, — всі однаково переживають її. Кохання це така хворість, що її мусять пережити всі, проти неї немає лікарів і проти неї не лікуються: бо ця хворість — приємна.

Хильчук купив квитка й пройшов досаду. Оркестра вже награвала якогось вальса, і в рулетці вже кричав круп'є. В саді було темніше, ніж на вулиці. Електричні лихтарі кидали величезні тіні від акацій, і в цих тінях стримано лунали сміх і розмова. На освітлених алеях вже гуляла публіка. В повітрі пахло задушними пахощами від жинок, пудрою і потом. Ця сумішка пахоців була приємна й трохи дратувала, підвищуючи настрій.

На другій лавочці від входу, що до неї підійшов Хильчук, нікого не було. Він підходив до неї хвилюючись, сподіваючись, що ось він зараз зустрінеться з цією жінкою, що так хвилювала його. Коли ж він побачив, що на лавці нікого нема, його хвилювання зникло, й Хильчук відчув досаду, ніби його обдурили. Він присів у тіні й став чекати.

Повз нього проходили жінки, що своїми вбраннями нагадували вітрини модних крамниць. Хильчукові спали на думку ці вітрини з шовками, лякованими черевичками, краватками, капелюхами, косметикою. Йому пахло різноманітними пахощами пудр, і він помітив, що всі жінки силкуються виставити всю свою принаду особливо знизу, з ніг. Чим потворніше була жінка, тим вище вона показувала свої ноги, коліна, і розпалена уява вже малювала собі пристрастні картини. Євангелія й жіночі коліна примушують замислюватись про вище.

Вгорі під покрівлею дерев'яного театру стояла дата: 1910 рік. Речі й будівлі довше живуть за людину. Скільки людей вже проходило повз цей театр, думаючи свої думки, думаючи, про що завгодно, тільки не про те, що в 11-му році повз цей театр вже ходитимуть інші люди, які також думатимуть про що завгодно, тільки не про це. Люди помруть, стануть землею, а театр стоятиме, й інші люди проходилимуть повз нього, і їм буде байдуже, що зниклі люди проходили тут і мріяли про своє щастя та майбутнє.

Хильчук підвівся й пішов у напрямку до рулетки. Крізь прочинені двері, за великим столом, що був розмічений цифрами, Хильчук побачив круп'є — чоловіка Марії Вінцішек. Круп'є був прилизаний, сорочка його блискучо лищала під модним костюмом, своїм обличчям він нагадував дамського перукаря. Воно було підстрижене, поголене, підпудрене, — це було обличчя самозакоханого красуня, бездарного й пустоголового. Хильчук, подивившись на нього, став дещо розуміти. Він пригадав свою дружину й поставив її поруч із цим круп'є. З них вийшла б чудова парочка. Вони так підходили один до одного, ніби були дуже близькою роди—ною. Хильчук тепер догадався, що з ним і з Марією могло трапитись одне й те ж. І ці камери кімнат в готелі з'єднали в'язнів традицій. З'єднали людей, що потрапили до пастки власних помилок. Хильчук відчував, що він з Марією свої люди, які впізнають один одного й на північному бігуні, і в нетрах лісів, і на вулиці людного міста.

В рулетці вже було багато народу. Од шикарно одягнених дам та чоловіків, од робітників до підозрілих типів перукарського вигляду, — всі ці люди жадібним, запаленим поглядом стежили за кулькою рулетки, що байдуже стрибала й крутилася в своєму колі. Людей трусила пропасниця газарду. Вони сиділи й стояли блідими привидами, замагнічені бігом кульки й шелестом паперових грошей. Було моторошно на них дивитись.

Хильчук, не заходячи до рулетки, з саду силкувався розглянути всіх, хто є в рулетці. Його очі старанно розглядали жінок, але він не знаходив тієї, що цікавила його.

Раптом у самому центрі коло круп'є він побачив її. Вона була ще молода й струнка. Вся в чорному убранні, в чорному солом'яному капелюсі, вона стояла притуляючись до

стіни й задумливо притискала до обличчя жовту, чайну троянду. Капельох кидав маленьку тінь на її очі, але в тіні його вони здавалися ще ширші й задумливіші. Обличчя було тонке й трохи суворе. Хильчук поглянув на неї і раптом якось розгубився. Це вона, це вона, — не могло бути ніяких сумнівів.

Вона оглянула залю рулетки, й її погляд зупинився на прочинених дверях, і раптом обличчя їй почервоніло, вона збентежилась і затулила обличчя трояндою, з-під капельюха поглядаючи на Хильчука. Він зрозумів, що вона якось інтуїтивно впізнала його, зніжковів і відійшов од дверей.

Вона зараз же вийшла з приміщення рулетки й просто підійшла до нього, все ще, очевидно, збентежена та схвильована цією зустріччю:

— Ось і я!...Ви, мабуть, вже давно чекаєте на мене... і простягнула руку Хильчукові. Він міцно по-товариському стис її.

— Так ви, я бачу, захопилися грою!...

— Я дивилась на людей, — посміхнувшись відповіла вона, — вони самі влаштовують собі трагедії...

Вони підійшли до лавочки, що стояла поблизу рулетки, й сіли в тіні акацій.

Крізь освітлене вікно приміщення було видно відвідувачів і круп'є. Шкло вікна потворно викривляло постаті, і круп'є здавався якимсь спрутом з величезною розтягнутою вздовж головою, з широкими руками, що коливались і тремтіли, як холодець при кожному рухові... Вони скидувалися вгору, тягнулися вперед і завмирили, ніби схопивши когось за горло смертельним вхопом.

Хильчук і Марія розмовляли просто й ненапружено. Вони розуміли один одного, їм не треба було хитрувати, заховувати свої почуття, свої настрої. Вони знали, що їм нічого критися, що кожна фалшива нотка, кожний фалшивий рух викриє зараз же один із них. Вони свідомо відчували, що вони товариші, але одночасно й чоловік і жінка, що в їхніх стосунках не може бути і не мусить бути якогось ламання, удаваного сорому й любовної політики, що стала традицією між жінкою та чоловіком. Вони не заховували, що сподобалися один одному, вони не заховували й того, що ця зустріч приємна їм.

— Як це у нас вийшло, — сказала Марія, тримаючи Хильчука за руку, — ніби ми дійсно сиділи досі поруч у камерах тюрми, а тепер вийшли на волю в зустрілися після довгої розлуки.

— Я думав про це, — відповів Хильчук, — щоразу, коли чув ва стіною ваш плач і ці сварки, що доводили мене до божевілля. Чого він так поведився з вами? Ви ж могли піти від нього...

— В цьому й уся мука, що я не могла піти від нього, ось тепер я знаю, що від нього піду...— і вона одверто подивилась на Хильчука, даючи цим розуміти, що це він допоможе їй зробити це...

— Я за всяку ціну допоможу вам, — щиро відповів він на її погляд.

— Я зробила помилку—

— і в її історії, в її житті Хильчук побачив майже точну копію свого життя. Підпілля, революційна боротьба, тюрма панорамою пройшли перед ним, потім непомітний одрив

од свого оточення, будні, що їх силкуєшся оздобити кольоровими ганчірками, новими почуттями, вражіннями й, нарешті, чужі ворожі стіни, — полон. Той самий полон, що в ньому був Хильчук, що в ньому перебувають багато їхніх товаришів. Полон кімнаток, розкішних жінок, вечірок, чоловіків, артистів, полон річей, оздоби, самоварів і канарок.

— Я одірвалася від оточення, від товаришів, я вмерла в обставинах, що вже запліснявіли, що не мають повітря, що не мають свіжої думки. Я захопилася оцим круп'є, як і ви в свій час закохались своє дружиною. Я загубила зв'язки, загубила то варишів, які повмирали, яких порозстрілювано, аті, що лишилися, десь розпорошилися, забули мене. Я теж вмерла. Духовна смерть страшніша за фізичну. Живеш і бачиш, як розкладається твій світогляд, твій мозок. Я стала звичайною дружиною свого чоловіка, і, коли зрозуміла це, було вже пізно. Стіни вже міцно тримали мене, й можна було лише голову розбити об них. Він же цей круп'є, я вже давно не вважаю його за свого чоловіка, цей шулер, ця моя помилка, став моїм ха зяйчиком. І коли я одверто оголосила бунт, він став знущатися з мене. У мене не було зв'язків, не було ні копійки грошей... Куди я втічу від нього? Тепер же не військовий комунізм, коли можна було їхати поїздами без квитка, одержувати по талончиках обіди... Як без копійки піти в незнайоме місто, як видертись з нього? Стати проституткою? Але це, — вона почервоніла, — це чомусь огидно мені, просто фізично неможливо, хоча мої погляди й не обивательські. Я сиділа в камері і ось тепер я, вірніше ви, зруйнували цей полон, і я...

Вони остаточно домовились. Тепер перед ними обома знову була праця, була хода вперед, було одкрите море життя й часу. Вони могли пливти кораблями й боротися зі штормами, їм треба було лише розплутати останні нитки, що ще сплутували Марію, і на допомогу їм прийшов старий мур протухлих традицій і побуту, що сам поволі руйнується.

Вечір вже напружився прохолодою ночі. В алеях стало тісніше, золото електрики гострим і сліпучим.

Круп'є викрикував у куряві залі свої фатальні присуди. В рулетці набилося багато народу, було шумно й напружено.

Хильчук і Марія, що захоплено розмовляли, раптом здрігнули й подивилися в бік рулетки. Там в залі пролунав постріл. Юрба збилася й кинулась урозтіч. Другий постріл спалахнув у залі, й Хильчук з Марією, підскачівши від несподіванки з лавочки, побачили крізь освітлене скло вікна, як змахнула руками потворна постать круп'є і провалилася кудись у ніч — в ніщо...

Погасла електрика, й вікна рулетки стали чорними й страшними. Юрба бігла алеями, щось кричала, лунали постріли.

Незабаром хтось біля Хильчука спокійно промовив:

— Вбито круп'є і пограбовано касу...

Хильчук і Марія поглянули один на одного, і в них промайнула одна й та ж думка, що її вони добре розуміли.

— Стіни самі руйнуються... ви вільні... — промовив Хильчук і dokonчив за круп'є:

— Гру зроблено!...

— Ставок більш нема!...

Продовження

Дзень-зень-зень-ень-нь...

— Алло, це дитячий будинок? Покличте до телефону Марію Вінцішек!

Це Хильчук. Так...

І знову праця.

Знову: металургійні, хемічні, паровозні, цегельні, гути, гуральні, цукроварні, тартаки, майстерні, фабрики й контори...

Знову: телефони, відвідувачі, папери, — праця.

Вумба-пумба-зумба-крах жох-з-з-ень. ..

І пішло, і пішло кружляти життя, настовбурчуватись і випинатись.

Харків 1930 рік